

TÜRKÇEDE SES DÜŞMESİ/HECE KAYNAŞMASI PROBLEMİ: BAŞKURT TÜRKÇESİ ÖRNEĞİ

Elision/Contraction Problem in Turkish: Bashkir Turkish Cases

Habibe YAZICI ERSOY*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 35-48

Öz: Tarihten günümüze kadar ünlü ve ünsüz sistemi açısından oldukça zengin olan Türkçe, bu zengin ses sistemi ve diğer bütün özellikleri ile uyum içerisinde bir dildir. Yazı dilinin dışında ağızlarda ünlü ve ünsüz seslerin şekillenmesi daha da fazlaşmaktadır. Kimi zaman sesler söyleyişte ahengi sağlama, daha kolay söyleme gibi çeşitli nedenlerle birbirlerine etkide bulunarak farklılıklara uğrarlar. Böylece ses olayları meydana gelir. Ses olayları bazen söyleyişte yaygınlaşarak yazı diline de geçerler. Türkçe kelimelerde karşılaşılan ses olaylarından biri *ses düşmesi/hece kaynaşması* hadisesidir. Çeşitli gramer ve araştırmalarda genellikle iki ayrı terim kullanılmakla birlikte bu ses olayı için çok farklı terimler de tercih edilmiştir: *kaynaşma, kaynaştırma, ünlü birleşmesi, büzülme, derilme, ünlü aşınması, vokal birleşmesi, ses düşmesi/ünlü düşmesi*. Söz konusu ses olayının görüldüğü kelimeler Başkurt Türkçesinde sözlük maddesi olmuşlar ve birer kısaltma örneği sayılmışlardır. Bu türden kelimelerde meydana gelen ses olayının yapısı; bu ses olayı için kullanılacak terimin tespiti ve örneklerin Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılması önem arz etmektedir. Bu makalede, Başkurt Türkçesinde ses düşmesi/hece kaynaşmasına uğramış kelimeler tespit edilerek, bu kelimelerin geçirdiği ses olayları incelenmeye çalışılmış ve tarihî karşılaştırmalı metot ile Türkiye Türkçesindeki benzer örnekleri ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ses düşmesi, hece kaynaşması, ses olayı, Başkurt Türkçesi

Abstract: Turkish Language, which has always been rich in vowel and consonant system form past to present, is a harmonic language with that rich vocal system and other properties. In spoken dialects, apart from literary languages, realization ways of vowels and consonants increase. Sometimes, vocals may expose to differentiation because of some reasons such as speech harmony and simple pronunciation, and this cause phonetic alternations. These phonetic alternations may become widespread in speech and then spread to literary language. One of these phonetic alternations which occur in Turkish language is “elision/contraction”. Although, in Turkish grammars “ses düşmesi/hece kaynaşması” are terms used for the intended phonetic process (elision/contraction), there are some other terms which represent the same process in grammars and studies on Turkish language (kaynaşma, kaynaştırma, ünlü birleşmesi, büzülme, derilme, ünlü aşınması, vokal birleşmesi, ses düşmesi/ünlü düşmesi). The words which expose to

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, habibeersoy@gmail.com. Gönderim Tarihi: 15.03.2017 / Kabul Tarihi: 30.04.2017

aforementioned phonetic process in Bashkir Turkish have become lexical entries and been accepted as examples of ellipsis. It is important to decide on the terms to be used for this phonetic process. Moreover, the structure of this phonetic process which this kind of words exposes to should be defined, and examples should be compared with Turkey Turkish. In this article, the words which expose to “elision/contraction” is determined, and the phonetic processes are tried to be clarified in Bashkir Turkish. The examples which are found are compared with the similar examples in Turkey Turkish with diachronic comparison method.

Keywords: Elision, contraction, phonetic alternation, Bashkir Turkish

Giriş

Dünyadaki pek çok diğer dilden farklı olarak Türkçe ünlü sayısı bakımından zengin bir dildir. Üstelik yazı dilinin dışında ağızlarda ünlü ve ünsüz seslerin şekillenmesi daha da fazlalaşmaktadır. Ortak dildeki ünlü sayısının ağızlarda daha da artması yine Türkçenin ses kaynaklarının zenginliğinin işaretleridir (Sağır 2008: 564). Kimi zaman sesler, söyleyişte ahengi sağlama, daha kolay söyleme gibi çeşitli nedenlerle birbirlerine etkide bulunarak farklılıklara uğrarlar. Böylece ses olayları meydana gelir. Ses olayları bazen söyleyişte yaygınlaşarak yazı diline de geçer. Türkçe kelimelerde karşılaşılan ses olaylarından biri *ses düşmesi/hece kaynaşması* hadisesidir. Çeşitli gramer ve araştırmalarda genellikle bu iki terim kullanılmakla birlikte söz konusu ses olayı için çok farklı terimler de tercih edilmiştir: *kaynaşma* (Üçok 2007 [1. bs. 1948]: 183; Banguoğlu 1959: 115; Aksan 2003 [1977]: 51-52; Aksan 1978: 58-59; Korkmaz 1992: 100; Demircan 2001 [1. bs. 1996]: 95; Çotuksöken 2002: 103; Korkmaz 2003: 446; İmer vd. 2011: 172; Karaağaç 2013: 455); *kaynaştırma* (Hatipoğlu 1969); *ünlü birleşmesi* (Eker 2003: 239); *büzülme* (Banguoğlu 1959: 103-104; Eker 2003: 236); *derilme* (Vardar 2002: 70); *ünlü aşınması* (Keskin 2003: 9); *vokal birleşmesi* (Ergin 1990 [1. bs. 1958]: 50); *ses düşmesi/ünlü düşmesi* (Banguoğlu 1959: 115-116; Lewis 1967: 74; Coşkun 2015 [1. bs. 2008]: 139).

Üstelik *ses düşmesi/hece kaynaşması*, *ünlü düşmesi*, *hece yutumu*, *büzüşme* ya da *kaynaştırma* terimleri ile ifade edilen bu ses olayları için farklı çalışmalarda farklı görüşler mevcut olup, her ses olayı için verilen örnekler de oldukça kafa karıştırıcıdır. Kimi zaman aynı kelimeler farklı ses olayları için örnek verilmiş kimi zaman da aynı araştırmacı bir kelimeyi farklı iki ses olayında örnek olarak kullanmıştır. Söz konusu ses olayları ile ilgili manzara bu şekilde olunca özellikle ses bilgisi üzerine yapılan çalışmalar ile Türkçenin belli başlı gramerlerinde konu ile ilgili kullanılan terimlere ve örneklerle göz atmak faydalı olacaktır:

	<i>pek iyi>peki</i>	<i>kahve altı>kahvaltı</i>	<i>ne için>niçin</i>	<i>cuma ertesi>cumartesi</i>	<i>ağızım>ağzım</i>
ÜÇÖK- 2007 (1.bs. 1948)		Kaynaşma (s. 188)	Kaynaşma (s. 188)	Kaynaşma (s. 188)	
ERGİN- 1990 (1. bs. 1958)	Hece düşmesi (<i>haplogie</i>) (s. 50)	Ünlü birleşmesi (<i>contraction</i>) (s. 50)			
BANGUOĞLU- 1995 (1. bs. 1974)	Bönlünlülerin düşmesi (s. 60-61)		Büzülmeye birleşme (s. 77)	Büzülmeye birleşme (s. 77)	
AKSAN-1998 (1. bs. 1977)			Kaynaşma (<i>contraction</i>) (s. 49-50)	Seslem yitimi (<i>haplogie</i>) pazar ertesi/ Kaynaşma (<i>contraction</i>) (s. 49-50)	
DEMİRCAN- 2001 (1. bs. 1996)	Ünlü/hece düşmesi (<i>haplogie</i>) (s. 93)		Kaynaşma (<i>contraction/ blending</i>) (s. 95)	Ünlü/hece düşmesi (<i>haplogie</i>) (s. 93)	Ünlü/Hece düşmesi (<i>haplogie</i>) (s. 93)
TSENG 2002			Ünlü düşmesi (s. 9)	Ünlü düşmesi (s. 9)	
EKER-2003	Büzülme/Hece kaynaşması (s. 236) (<i>contraction</i>)	Ünlü birleşmesi (s. 239)	Ünlü birleşmesi (s. 239)	Ünlü birleşmesi (s. 239)	
ATMACA-2007			Geçişme (s. 136)		
COŞKUN- 2015 (1. bs. 2008)	Hece düşmesi (s. 44-45)	Ünlü düşmesi (s. 44-45)	Ünlü düşmesi (s. 44-45)	Ünlü düşmesi (s. 44-45)	
GÜLENSOY – 2010		Ünlü düşmesi/ Ünlü birleşmesi (s. 472)	Ünlü düşmesi/ Ünlü birleşmesi (s. 472)	Ünlü düşmesi/ Ünlü birleşmesi (s. 472)	Ünlü düşmesi/ Ünlü birleşmesi (s. 472)
EFENDİOĞLU, İŞCAN-2010	Hece yutumu (s. 135)		Hece yutumu (s. 135)	Hece yutumu (s. 135)	Ünlü düşmesi (s. 131)
DEMİR, YILMAZ- 2011	Büzülme (s. 97-98)				
KARAAĞAÇ- 2013		Büzüşme (s. 124)	Büzüşme (s. 124)	İç ses düşmesi /Hece düşmesi /Büzüşme (s. 124-127-128)	
AYDIN, ADZHUMEROVA- 2014			Ünlü birleşmesi (s. 205)		
BERBERCAN- 2014					Ünlü düşmesi (<i>Vowel elision</i>) (s. 105)

Tabloda yer alan *ne için>niçin* kelimesi örnek alınırsa, bu kelimedeki ses olayını Üçok (2007 [1.bs. 1948]), Aksan (1998 [1. bs. 1977]), Demircan (2001 [1. bs. 1996]) *kaynaşma* kabul ederken, Banguoğlu (1995 [1. bs. 1974]), Eker (2003) ve Aydın ile Adzhumerova (2010) *ünlü birleşmesi*; Tseng (2002), Coşkun (2015 [1. bs. 2008]), Gülensoy (2010) *ünlü düşmesi*, Karaağaç (2013) *büzüşme*, Efendioğlu ile İşcan (2010) ise *hece yutumu* olarak kabul etmişlerdir. Tablodaki diğer örnekler için de durum bundan farklı değildir. Aynı veya benzer türden kelime için farklı araştırmacıların farklı kabulleri dikkati çekmektedir. Gramer ve dilbilim terimleri sözlüklerinde de durum benzer şekildedir. Üstelik orada biraz daha farklı olarak aynı araştırmacının aynı kelimeyi birden fazla ses olayında örnek verdiği görülmekte veya yine farklı araştırmacılar aynı örneği farklı ses olayı başlığı altında incelemektedir.

	KORKMAZ 1992	HENGİRMEN 1999	İMER vd. 2011	KARAAĞAÇ 2013	VARDAR 2002
Ses/Ünlü Düşmesi	Ünlü düşmesi (<i>elision</i>) (s. 159) <i>oyun+a>oyuna,</i> <i>ne asıl>nasıl,</i> <i>ne için>niçin</i>	Ünlü düşmesi (<i>elision</i>)= Hece düşmesi= Hece yutumu (s. 385) <i>ağız+r+m>ağzım,</i> <i>cuma</i> <i>ertesi>cumartesi,</i> <i>sütlü aş>sütlüç</i>	Ünlü düşmesi (<i>vowel reduction</i>) (s. 253) krş. ünlü indirgemesi <i>ağız+r>ağzı</i>	Ünlü düşmesi (<i>elision</i>) (s. 342-343) <i>küçükçük>küçücük,</i> <i>pazar</i> <i>ertesi>pazartesi</i>	
Hece Kaynaşması	Kaynaşma (<i>contraction</i>)/ Hece kaynaşması (s. 100) <i>cuma</i> <i>ertesi>cumartesi, ne için>niçin,</i> <i>ne asıl>nasıl,</i> <i>sütlü aş>sütlüç</i>	Kaynaşma (<i>fusion</i>) (s. 247) <i>ne için>niçin,</i> <i>ne asıl>nasıl,</i> <i>cuma</i> <i>ertesi>cumartesi</i>	--	Hece kaynaşması bkz. <i>büzüşme</i>	<u>Kaynaşma</u> (<i>fusion</i>) (s. 133)
Hece Yutumu	Hece yutulması (<i>haplology</i>)= Hece düşmesi (s. 80) krş. hece kaynaşması <i>pazar ertesi></i> <i>pazartesi,</i> <i>varır>var</i>	Hece yutulması (<i>haplology</i>) (s. 203) <i>cuma</i> <i>ertesi>cumartesi,</i> <i>bey</i> <i>efendi>beyefendi</i>	Seslem yitimi= hece yitimi=hece yutumu (<i>haplology</i>) (s. 222) <i>pazar ertesi></i> <i>pazartesi</i>	Hece yutulması (<i>haplology</i>)=hece düşmesi (s. 455) <i>pazar ertesi></i> <i>pazartesi,</i> <i>barur>bar>var</i>	--
Hece Düşmesi	Hece düşmesi bkz. hece yutumu (s. 80)	--	--	Hece düşmesi bkz. hece yutulması (s. 455)	--
Büzülme/ Büzüşme	--	--	--	Büzüşme (<i>contraction</i>)= hece kaynaşması krş. hece düşmesi (s. 217) <i>sekiz on>seksen,</i> <i>cuma</i> <i>ertesi>cumartesi,</i> <i>ne için>niçin,</i> <i>kahve altı>kahvaltı</i>	--
Ünlü Birleşmesi	--	--	--	--	--

Burada da örneğin Karaağaç (2013), *pazar ertesi*>*pazartesi* kelimesini hem *ünlü düşmesi* hem de *hece yutulması* hadiseleri için örnek olarak kullanmış; *hece yutulması* hadisesini hece düşmesine göndermiş; ayrıca *büzüşme* ile *hece kaynaşması* hadiselerini de eşit sayarak hece düşmesi ile karşılaştırma vermiştir. Neticede Karaağaç'ın söz konusu bu çalışmasında bütün ses olaylarının birbiriyle aynı sayılması gibi bir noktaya gelinmiştir.

Yukarıdaki tabloda dikkati çeken bir başka husus *kaynaşma* ses olayını Korkmaz (1992) *contraction* karşılığı kullanırken, Hengirmen (1999) ve Vardar (1999) ise *fusion* terimine karşılık olarak kullanmışlardır. *Contraction* terimi ayrıca Karaağaç (2013) tarafından *büzüşme* terimi ile karşılanmıştır.

Öner, ses olaylarını tarihî ses olayları, gramerlik ses olayları ve konuşma dilindeki ses olayları olmak üzere üç ayrı başlık altında incelemiştir (Öner 1998: 11, 21, 29). Efendioğlu ve İşcan da yazdıkları makalelerinde Türkçenin ses olaylarının üç başlık altında sınıflandırılabileceğini teklif etmektedirler.

1. Türkçenin işletimsel (eş zamanlı) ses olayları
2. Türkçenin tarihî (art zamanlı) ses olayları
3. Türkçenin yapısal ses olayları (2010)

Belki ses olaylarını bu sınıflandırmalarda olduğu gibi tasnif etmek yukarıdaki iki tabloda ortaya çıkan karmaşık durumlara bir çözüm getirebilir. Belirli bir kelimenin geçirdiği ses değişimlerini art zamanlı olarak mı eş zamanlı olarak mı değerlendireceğimize karar verirsek benzer örneklerin aynı başlıklar altında yer alması önlenmiş ve bir birlik de sağlanmış olacaktır. Makaleye konu olan ses olaylarının ise neredeyse tamamında hece kaynaşması hadisesi açıkça görülmektedir. Elbette ki heceler kaynaşırken kimi zaman bir ünlünün düşmesi ya da bir hece grubunun düşmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda hece kaynaşması hadisesi daha genel, diğer ses hadiseleri daha özel kalmaktadır.

Dilin tarihî gelişimi ve değişimi boyunca dile ait unsurlar farklı ses olayları ile şekillenebilmektedir. Aynı dilin farklı kollarında benzer ya da farklı eğilimler de görülebilmektedir. Bir dilde karşılaşılabilecek ses olaylarından biri olan hece kaynaşması örnekleri de Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün yazı dillerinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de çağdaş yazı dilleri üzerine yapılmış çalışmalarda da durum çok farklı değildir. Söz konusu çalışmalarda da yine aynı ses olayı için birbirinden farklı terimlere rastlanmakta ve aynı kelimelerin farklı terimlerin altına örnek verilmesi durumları ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu çalışmalardaki durum da aşağıdaki tabloda görülebilir.

					<i>kahve+</i> <i>altı</i> > <i>kahvaltı</i>	<i>ne</i> <i>için</i> > <i>niçin</i>	<i>a-ğt-</i> <i>zım</i> > <i>ağzım</i>
ÖNER 1998	<i>barsa</i> <i>eken</i> > <i>barsaken</i> İki söz arasındaki (<i>Sandhi</i>) (s.32)						
ÖZTÜRK 2010	<i>boluptu</i> > <i>boptu</i> Hece kaynaşması (s. 22)	<i>ene şu</i> > <i>eşu</i> Hece düşmesi (s. 23)				Ünlü birleşmesi	
ÇENGEL 2005	<i>kayın</i> <i>ene</i> > <i>kaynana</i> İç seste ünlü düşmesi (s. 80)	<i>kele elek</i> > <i>kelelek</i> “henüz gitmedi” Ünlü birleşmesi /Hece kaynaşması (s. 83)					İç seste ünlü düşmesi
AKBABA 2009	<i>yaza</i> <i>alman</i> > <i>yazalman</i> Ünlü birleşmesi (s. 46)	<i>balaga ma</i> <i>eken</i> > <i>balaga</i> <i>meken</i> “çocuğa mı acaba” Hece kaynaşması (s. 62)	<i>sola</i> <i>yetip</i> > <i>süytip</i> “şöyle” Hece kaynaşması (s. 62)	<i>turur</i> > <i>turu</i> > <i>turi</i> Hece düşmesi (s. 62)			Ünlü düşmesi
ÖZKAN 1996	<i>birakıp</i> > <i>birayıp</i> Ünlü düşmesi (s. 63)	<i>barır</i> > <i>bar</i> Hece yutumu (s. 96)			Hece kaynaş- ması	Hece kaynaşması	
CEYLAN 1997	<i>buzagu</i> <i>buragu</i> > <i>piru</i> Hece kaynaşması (s.206)						
BİRAY vd. 2015	<i>jerde</i> <i>ak</i> > <i>jerdak</i> Ünlü birleşmesi (s. 29)		<i>alıp kel-</i> <i>akel-</i> Hece düşmesi (s. 50)			<i>ne</i> <i>eter</i> > <i>neter</i> Ünlü birleşmesi (s. 29)	Ünlü düşmesi
COŞKUN 2000		<i>kiçikkine</i> > <i>kiçkine</i> Hece yutumu (s. 26)				<i>nece</i> <i>ök</i> > <i>neçik</i> Kaynaşma (s. 26)	Orta hece düşmesi
ALKAYA 2008		<i>kelinçek</i> > <i>kintsek</i> Hece yutulması (s. 208)	<i>alıp bar-</i> <i>apar-</i> Hece yutulması (s. 208)			<i>ata</i> <i>ana</i> > <i>atine</i> Ünlü birleşmesi (s. 145)	Ünlü düşmesi

Yukarıdaki tabloda ise *ne için*>*niçin* kelimesine bakılacak olursa Öztürk (2010), Biray vd. (2015) ve Alkaya (2008) söz konusu kelimedeki ses olayını *ünlü birleşmesi* kabul ederken, Özkan (1996) ve Coşkun (2000) ise *kaynaşma* kabul etmişlerdir. Her üç tabloda hem genel olarak ses olayları için hem de ses düşmesi/hece kaynaşması için durumun oldukça karışık olduğunu göstermektedir.

Bu makalede ele alınacak örnekler tıpkı Crystal'ın tanımında olduğu gibi *contraction* kabul edilecek ve Türkiye Türkçesinde *hece kaynaşması* terimi ile karşılanacaktır. Crystal, *contraction* teriminin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Dilbilimde, fonolojik olarak bitişik bir dil biçimine bağlanacak şekilde dilsel bir şekli azaltma sürecine ya da sonucuna atıfta bulunan veya bir dizi formun tek bir formda görünmesi için birleştirilmesini sağlayan terim.” (2008: 111).

Başkurt Türkçesinde de bu türden ses olaylarının rastlandığı kelimeler vardır. Üstelik bu kelimeler sözlük maddesi olmuşlar ve birer kısaltma örneği sayılmışlardır. Bu türden kelimelerde meydana gelen ses olayının yapısı ve bu ses olayı için kullanılacak terimin tespiti ve örneklerin Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılması önem arz etmektedir. Bu makalede, Başkurt Türkçesinde ses düşmesi/ hece kaynaşmasına uğramış kelimeler tespit edilerek, bu kelimelerin geçirdiği ses olayları incelenecektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki *Başkurt Türkçesinin İzahlı Sözlüğü*'nden taranan buradaki malzeme dışında da Başkurt dili ağızları ile konuşma dilinde bu türden ses hadiselerine rastlanmaktadır. Sözlüğe madde başı olarak giren örnekler tek değildir. Başkurt Türkçesindeki söz konusu örnekler hece kaynaşmasının olduğu iki kelimenin birleşme şartlarına göre aşağıdaki gibi dört grupta işlenmiştir.

İnceleme

1. Ünlü+Ünlü (Ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)
2. Ünlü+Ünsüz (Ünlüyle biten bir kelime ile ünsüzle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)
3. Ünsüz+ Ünlü (Ünsüzle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)
4. Ünsüz+Ünsüz (Ünsüzle biten bir kelime ile ünsüzle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)

A. Ünlü+Ünlü (Ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)

1. КАТИРКЕНЛӘУ *Qatırkñläw* “Fazla sert davranmak” (BTH I, 653)

Каты иркенләү.

Qatı irkñläw.

- ❖ Катиркенләп китеү, ш Котлобай .. йомоштарын бишләтә арттырып һанай башланы. Дусы булгас, катиркенләп китте. Р. Солтангәрәев.

Qatırkñläp kitñw Qütlübay.. yümüştärin bişlätä arttırıp һanay başlanı. Duşu bulğas, qatırkñläp kitti. (R. Sültangäräyñw)

“Fazla sert davranmak. Fazlasıyla sert davranıp gitti Kutlubay. Vazifelerini beşer beşer arttırıp seçmeye başladı. Dostu olunca, fazla sert davranıp gitti.” (R. Sultangereyev)”

2. **НИТКӘН** *Nitkän* “Ne yapan, nasıl” (BTH II, 19)

Ни иткән; ни тигән, ниндәй.

Ni itkän; ni tigän, nindäy.

- ❖ Бисәң дә шул орсөктай балага каныккан. **Ниткән** тукмау ул гел генә? — тине өләсәй. F. Ғүмәр.

Bisän dä şul ürsüqtay balağa qanıqqan. Nitkän tuqtaw ul gıl ginä? tinĭ ũläsäy. (Ğ. Ğümär)

“Eşin de şu ufacık çocuğa düşmanlık gütmüş. Nasıl durmak daima.” (G. Gümer)

- ❖ Шуға күрә ирзәр: «Бисәләрзең йыйылышы буламы ни? Ул ниткән эш?

Şuğa kürä irzär: Bisälärzĭ ŋ uyılışı bulamı ni? Ul nitkän ĩş? (BA, 72)

“Şuna göre erkekler: Eşlerin toplanması olur mu ne? O nasıl iş?”

3. **КАТИРКЕН** *Qatirkĭñ* “Fazla sert” (BTH I, 653)

Каты иркен.

Qatı irkĭñ.

- ❖ Ситкә сыгып китһә, улар [балалар] катиркен кылана: уларзың шаулауына тауыш алмаштырып булмай. Ж. Кейекбаев.

Sitkә sıǵıp kithä, ular (balalar) qatırkĭñ qılana: ularzıñ şawlawına tawış almaştırıp bulmay. (J. Keıyıkbayıw)

“Dışarıya çıkıp gitse, onlar (çocuklar) sert davranıyor: onların gürlütüsüne ses vermek olmaz.” (J. Kiyikbayev)

B. **Ünlü+Ünsüz (Ünlüyle biten bir kelime ile ünsüzle başlayan bir kelimededen oluşanlar)**4. **ИБЕТ** *İbĭ* “İyi tabi” (BTH I, 362)

Эйе бит.

İyĭ bit.

- ❖ [Сабит:] халдат яраһыз булмай ул, ибет. В. Исхаков. Бәхәс башлана: Хәс Салауат Юлаевтың аты һымак, ибет! Р. Солтангәрәев.

Sabit: Haldat yarahız bulmay ul, ibĭ. (V. İshakıw). Bähş başlana: Häs Salawat Yulayıvtıñ atı hımaq, ibĭ! (R. Sultangäräyĭw)

“Sabit: Asker yarasız olmaz tabi ki. (V. İshakov) Bahse başlama: Salawat Yulayev’in atı gibi tabi!” (R. Sultangereyev)

- ❖ — Атайыбыз тере булһа, беззе шулай кәзекләмәстәр ине, ибет, әсәй?

-Atayıbız tĭrĭ bulha, bĭzzĭ şulay kәzĭklәмәstär inĭ, ibĭ, әsäy? (T, 175)

“Babamız canlı olsa, bize şöyle güvenmezler idi, tabi ki anne?”

C. Ünsüz+ Ünlü (Ünsüzle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir kelimedenden oluşanlar)

5. АНӨСӨН *Anüşün* “Onun için” (BTH I, 63)

Аның өсөн.

Anıŋ üşün.

- ❖ Нин китергә булдыңмы ни? — *Анөсөн.*

Hin kitirgä buldıŋmı ni? -Anüşün.

“Onun için. Sen gitmek mi istiyorsun? Onun için.”

6. БЫЛАЙТЫУ *Bılaytıw* “Böyle yapmak” (BTH I, 187)

Былай итеү.

Bılay itiw.

- ❖ Юлдыбаевтың былайтып һис бер асыуһыз-ниһез иптәштәрсә һөйләп биреүе .. йыйылған кешеләрҙе ирәбеләндереп ебәрҙе. Ғ. Дәүләтшин.

Yuldıbayevtıŋ bılaytıp his bür asıwıhız-nihiz iptäştärsä hüyläp biriwı... yıyılğan kişilärzı iräbiländirip yıbärzı. (G. Dävlätşin)

“Yuldubayev’in böyle yapıp hiçbir kıymeti olmayan arkadaşlar gibi söyleyivermesi... toplanan kişileri sakinleştirdi. (G. Dävlätşin)”

7. КАЛАЙТЫУ *Qalaytıw* “Nasıl yapmak” (BTH I, 618)

Калай итеү, һисек итеү.

Qalay itiw, nisik itiw.

- ❖ [Зиннәт:] Мин калайтайым инде, ағай? Мин һораштым, эзләнем... Я. Хамматов. *Zinnät:*

Min qalaytayım indı, aǵay? Min hüräştım, ğzlänım... (Y. Hammatıw)

“Zinnet: Ben nasıl yapayım şimdi ağabey? Hatırını sordum, aradım... (Y. Hammatov)”

8. АРУК *Aruq* “Çok iyi, çok fazla” (BTH I, 78)

Арыу ук

Arıw uq.

- ❖ Бына йөз имәндең юлы шул ул, улым,— тип һүзен бөтөрзө Әхмәзулла бабай, инде арук үсеп буй-һыу булып ултырган йәш урманна карап. Ә. Вахитов.

Bına yüz imändiŋ yulı şul ul, ulım, tip hüzün bütürzö Ähmäzulla babay, indı aruq üşip buy-hıw bulıp ultırǵan yäş urmanına qarap. (Ä. Vahitov)

“İşte yüz meşenin yolu şudur oğlum deyip sözünü bitirdi Ehmezulla Dede, şimdi çok iyi büyüyen genç ormanına kadar. (E. Vagitov)”

- ❖ Шундай уйға килгәс, Бәкер малайзарзан арук кына артқа калды.
Şunday uyğa kilgäs, Bekir malayzarzan aruq qına artqa qaldı. (SPK, 55)
“Şöyle akla gelince, Bekir çocuklardan oldukça fazla arkada kaldı.”

D. Ünsüz+Ünsüz (Ünsüzle biten bir kelime ile ünsüzle başlayan bir kelimedен oluşаnlar)

9. АПАРЫУ *Aparıw* “Getirmek, götürmek.” (BTH I, 67)

Алып барыу.

Alıp barıw.

- ❖ Киноға апарыу. Апара ятыу. Апарып биреу. **Апарып** куйыу. Апарып сыгарыу. Апарып ташлау. Апартып халыу, ш — Бар, булмаһа, атайыңа айран апарып кил. К. Мәргән.

Kinoğa aparıw. Apara yatıw. Aparıp birıw. Aparıp quyıw. Aparıp sıgarıw. Aparıp taşlaw. Aparıp halıw, Bar, bulmaha, atayıña ayran aparıp kil. (K. Märgän)

“Sinemaya götürmek. Götürüverme. Getiriverme. Götürüp bırakmak. Götürüp çıkarmak. Götürüp bırakmak. Git, olmazsa babana ayran getir.”

10. АПКАЙТЫУ *Apqaytıw* “Алып дөнмек, getirmek.” (BTH I, 67)

Алып кайтыу.

Alıp qaytıw.

- ❖ Бесән апкайтыу. Кунак апкайтыу, т [Егет:] Мин һиңә .. хан қыззарығына т агып йөрөй торған бүләк апкайттым. Й. Солтанов.

Bışän apqaytıw. Qunaq apqaytıw. Yiğit: Min hiñä... xan qızzarı gına ağıp yürüy türğan büläk apqayttım. (Y. Sültanıw)

“Ot getirmek. Misafir getirmek. Yiğit: Ben sana... Han kızları gibi salınan hediye getirdim. (Y. Sultanow)”

11. АПКАЛЫУ *Apqalıw* “Алып калмак” (BTH I, 67)

Алып калыу.

Alıp qalıw.

- ❖ Айырып апкалыу. Ебәрмәй апкалыу.

Ayırıp apqalıw. Yibärmäy apqalıw.

“Ayırıp kaldı. Göndermeden kaldı.”

12. АПКАСЫУ *Apqasıw* “Алп kaçmak” (BTH I, 67)

Алып қасыу.

Alıp qasıw.

- ❖ Кеше нәмәһен апқасыу. Апқасып китеу.

Kışı nāmāhın apqasıw. Apkasıp kitıw.

“Ait olan her şeyini alıp kaçmak. Alıp kaçıp gitmek.”

13. АПСЫҒЫУ (айсык*) *Apsıǵıw* “Алп çıkmak” (BTH I, 68)

Алып сығыу.

Alıp sıǵıw.

- ❖ Баланы апсығыу. Өйзән апсыггяу. һызуан апсығыу. Ярзан апсығыу. ш — Аһылбай, бар, атты апсық, халық күрһен. З. Биішева.

Balanı apsıǵıw. Üyzän apsıǵıw. Hıwzan apsıǵıw. Yarzan apsıǵıw. Ahılbay, bar, attı apsıq, halıq kürhın. (Z. Biişıva)

“Çocuǵu alıp çıkmak. Evden alıp çıkmak. Yardan ayrılmak. Ahılbay, git, attı alıp çık, halk görsün. (Z. Biişeva)”

14. ӘПИРЕУ *Äpirıw* “Алп vermek” (BTH II, 750)

Алып биреу.

Alıp birıw.

- ❖ Әхмәзулла бабай қазаклап тора, мин уға такта әпиреп торам. Ә. Вахитов.

Äxmäzulla babay qazaqlap tıra, min uǵa taqta äpirıp tıram. (Ä. Vahitıw)

“Ehmezulla dede kazık çakıyor ben ona tahta alıp veriyorum. (E. Vahitov)”

15. ӘПКИЛЕУ *Äpkilıw* “Алп gelmek” (BTH II, 750)

Алып килеу.

Alıp kilıw.

- ❖ Гөләйшә инәйемә һыу әпкилеп тотторам. К. Кинйәбулатова.

Güläyşä inäyımä hıw äpkilıp tıttıram. (K. Kinyäbulatıva)

“Güleyşe anneme su getireyim.” (K. Kinyebulatov)

16. ӘПКИТЕУ *Äpkitıw* “Алп gitmek” (BTH II, 750)

Алып китеу.

Alıp kitıw.

- ❖ [Нәфисә:] Хажисолтан кис бейәбеззе әпкитеп қуйзы. Я. Хамматов.

Hajisultan kis bıyä bızı äpkitıp quyzı. (Y. Hammatıv)

“Hajisultan akşam dans ediyor bizi alıp gitti. (Y. Hammatov)”

- ❖ Эсэһен дэ бергэ эпкитэйек. Мин тегендэ инеп кенэ сығайым да... Тукта, э көлөмбэт сапкындың ниндэй хэбэр эркилгәнөн һораһа, ни тийермен? — *Äsähñ dâ birgä äpkitüyäk. Min tığñdä inip kënä sıgayım da... Tuqta, ä Qülümbät sapqındıñ nındäy xəbär äpkilgänññ hüraha, ni tiyirmñn?* (BR, 386) “- Annesini de birlikte alıp gidelim. Ben oraya girip çıkayım da... Bekle, ama Külümbet kuryenin nasıl haber getirdiğini sorarsa, ne derim?”

17. **БЫЯК** *Byyaq* “Bu taraf” (BTH I, 195)

Был як.

Bıl yaq.

- ❖ Кыу, тизерэк кыу! **Быякка** кайыр! Я. Хамматов.
Qıw, tiziräk qıw! Byyaqqa qayır! (Y. Xammatıw)
“Kov, çabuk kov! Bu tarafa gönder. (Y. Xammatow)”

Sonuç

Türkiye Türkçesi gramerleri ile bugüne kadar yapılmış ses bilgisi çalışmalarında ses düşmesi/hece kaynaşması konusunda görüş birliği olmadığı gibi bu terimin tanımının ne olduğu konusu da verilen örnekler de birbirinden çok çeşitlidir. Konu genel olarak ses bilgisi çalışmalarını ilgilendirmekte ve hem tanım hem terim birliğinin sağlanması gerekmektedir. Makalede sunulan tablolardan da anlaşılmaktadır ki bu mesele oldukça karışık bir hâl almıştır. Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün lehçelerinde hece kaynaşması örnekleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde de bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Söz konusu ses olayının yaşandığı kelimeler kimi zaman sadece söyleyişte kalırken kimi zaman da sözlük maddesi olarak birer leksik birim hâline gelmiştir. Türkiye Türkçesinde *nasıl, niçin, cumartesi* vb. örnekler ile sözlüğe giren hece kaynaşması örneklerinin benzerleri Başkurt Türkçesinde madde başında kısaltma olarak gösterilerek sözlükte yer almıştır. Ancak Başkurt Türkçesinde gördüğümüz çoğu örneğin Türkiye Türkçesinden farklı olarak *qatırkñlâw* “fazla sert davranmak”, *bılaytıw* “böyle yapmak”, *qalaytıw* “nasıl yapmak” vb. gibi fiil oluşu dikkate değerdir. Bu türden örneklerin sözlüğe girmesi onların edebî dil içerisinde yer bulduğunun kanıtıdır. Bugün söz konusu örnekler diğer çağdaş Türk lehçelerinde de söyleyişte kullanılmakla birlikte hepsinde bu şekilde düzenli olarak sözlük maddesi olmamıştır. Bunun en yakın örneği Tatar Türkçesidir. Başkurt Türkçesinden elde edilen veriler Tatar Türkçesi sözlüğüyle karşılaştırıldığında bu lehçede sadece *nitken* (TTS: 444) kelimesinin sözlük maddesi olduğu görülmüştür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Başkurt Türkçesinin standart konuşma dili ile ağızlarında da sözlüğe girmemiş olan başka hece kaynaşması örnekleri kullanılmaktadır. Söz konusu hece kaynaşması örnekleri bütün lehçeler düzeyinde incelenip ortaya çıkarılabilirse bunları karşılaştırmak ve bu ses olayının sınırlarını belirleyebilmek mümkün olacaktır.

Örneklerin Alındığı Eserler

- BTH : (1993). *Başkurt Tilinin Hüzüğü*. Moskva: Russkiy Yazık.
TTS : (1979). *Tatar Tilinin Anlatmalı Süzüğü*, Kazan.
T : (2002). İGİZYENOVA, Najiye *Takdir*, Ufa.
SPK : (2003). GEYİTBAY, Nail, *Sit Pleneta Qızı*, Ufa.
BR : (2002). RAFİKOV, Bulat, *Bulat Rafiqov- Āsār-zār*, Ufa.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Ankara: TDK Yay.
AKSAN, Doğan (2003 [1. bs. 1977]). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yay.
ALKAYA, Ercan (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*, Ankara: Turkish Studies Yay.
ATMACA, Emine (2007). “Antalya’nın Korkuteli İlçesi Ağzında Görülen Belirgin Ses Hadiseleri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.1, Güz, s. 115-155.
AYDIN, Ayşe, Reshide ADZHUMEROVA (2014). “Kırım Halk Yırlarında Belli Başlı Ses Özellikleri”, *Türük, Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Y.2, S. 4, s. 197-218.
BANGUOĞLU, Tahsin (1959). *Türk Grameri: Ses Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
BANGUOĞLU, Tahsin (1995 [1. bs. 1974]). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
BERBERCAN, Mehmet Turgut (2014). “Kırım Tatar Şarkılarının Dil-Tarihsel Açından Fonolojik Perspektifi”, *Türük, Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Y.2, S. 3, s. 99-111.
BİRAY, Nergis, Ekrem AYAN, Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
CEYLAN, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
COŞKUN, Volkan (2000 [1. bs. 2008]). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
COŞKUN, Volkan (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Bilge, Kültür Sanat.
CRYSTAL, David (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics*, USA: Blackwell Publishing.
ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (2002). *Uygulamalı Türk Dili*, C.1, İstanbul: Papatya Yay.
DEMİR Nurettin, Emine YILMAZ (2011). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
DEMİRCAN, Ömer (2001 [1. bs. 1996]). *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul: Der Yay. Coşkun 2015: 139
EFENDİOĞLU, Süleyman, Adem İŞCAN (2010). “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 43, s. 121-143.
EKER, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
ERGİN, Muharrem (1990 [1. bs. 1958]). *Türk Dil Bilgisi*, Ankara: Bayrak Yay.
ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2009). *Nogay Türkçesi Grameri*, Ankara: Grafiker Yay.
GÜLENSOY, Tuncer (2010). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay.
HATİPOĞLU, Vecihe (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yay.
İMER, Kamile, Ahmet KOCAMAN, Sumru ÖZSOY (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KESKİN, Raşit (2003). *Türkçe Dil Bilgisi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- LEWIS, Geoffrey L. (1967). *Turkish Grammar*, New York: Oxford.
- ÖNER, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAĞIR, Mukim (2008). “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Ünlü Varlığı”, *Turkish Studies*, S. 3, s. 563-578.
- TSENG, Lanya (2002). *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÜÇÖK, Necip (2007 [1. bs. 1948]). *Genel Fonetik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yay.